

Забезпечення безпеки осіб, укорінених у злочинне середовище

Анатолій СУББОТ,
професор кафедри спеціальних дисциплін
та організації професійної підготовки
Національного університету ДПС України,
кандидат педагогічних наук, доцент

27

Нині боротьба із злочинним світом дедалі активізується. Зважаючи на те, що сучасним методам криміногенного впливу притаманні розвинена ресурсно-матеріальна база, висока організованість та професіоналізм, вони становлять особливу небезпеку не лише для національних інтересів держави, а й для світової спільноти. До того ж злочинні угруповання, проникаючи в органи державної влади, правоохоронні та судові установи через систему механізмів лобіювання незаконних інтересів, завдають значних збитків суспільству, державі та кожній людині і не залишають правоохоронцям шансів мати високі показники розкриття злочинів. Більше того, вчинення злочинів із застосуванням зброї, терористичних актів, підготовка та проведення масових заворушень зумовлюють використання всіх сил і засобів оперативно-розшукової діяльності (ОРД). А одним із найефективніших методів у системі ОРД щодо розкриття та запобігання (припинення) тяжким та особливо тяжким злочинам, викриття та ліквідації злочинних угруповань є укорінення негласних штатних працівників оперативних підрозділів у діяльність злочинної організації.

У свою чергу, професійна діяльність осіб, укорінених у злочинне середовище, регламентована чинним законодавством, яке, на нашу думку, потребує оптимізації щодо складових елементів ефективного правового, соціального, фізичного та психологічного захисту негласних працівників, котрі виконують спеціальне завдання із розкриття злочинної діяльності.

Слід зауважити, що протягом тривалого часу актуальною залишається проблема безпеки осіб, які беруть участь в організації та здійсненні кримінального провадження, зокрема, суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Згідно із ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» під оперативно-розшуковою діяльністю розуміють систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Основним чинником цієї дефініції щодо питання нормативно-правового гарантування безпеки є те, що сфера застосування оперативно-розшукових заходів охоплює комплекс гласних і негласних заходів [3].

А тому головною правовою основою забезпечення безпеки суб'єктів ОРД є відомчі нормативні акти уповноважених підрозділів ОРД під грифом таємності. З огляду на викладене можна дійти висновку, що дослідження цієї тематики має чітко окреслену межу гласності і відповідно обмежене коло допустимих осіб.

Відповідно до видів заходів ОРД згідно зі ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» суб'єкти ОРД можна класифікувати як гласні та негласні. Проте в системі суб'єктів ОРД є особлива категорія осіб, які, реалізуючи завдання та функції ОРД, ставлять під загрозу власне життя та здоров'я. Знову-таки йдеться про осіб, укорінених у злочинне середовище з метою викриття та припинення організованої злочинної діяльності.

Водночас відповідно до статті ст. 43 Кримінального кодексу України не вважається злочинним діяння, яке полягає у виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації [2].

Дії вказаної статті поширюються на такі категорії осіб: працівників (у тому числі негласних) оперативних підрозділів органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; співробітників розвідувальних органів, які відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» можуть здійснювати оперативно-розшукові заходи; штатних та позаштатних негласних співробітників спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і Служби безпеки України (статті 13, 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 18 лютого 1992 року) [4]; членів організованої групи чи злочинної організації та інших осіб, які погодилися співпрацювати з працівниками оперативних підрозділів або дали згоду на проникнення у такі злочинні об'єднання з метою виконання спеціального завдання (п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 30 червня 1993 року) [7, с. 629].

Ми згодні з позицією А. Савченка, котрий виокремлює шість видів суб'єктів, на яких поширюється дія ч. 2 ст. 43: 1) негласні співробітники оперативних підрозділів органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; 2) співробітники інших підрозділів органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, які відповідно до ч. 4 ст. 8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» залучені до виконання певних доручень у ході проведення оперативно-розшукової діяльності; 3) співробітники розвідувальних органів України, які згідно із Законом «Про розвідувальні органи України» від 22 березня 2001 року мають право застосовувати методи й засоби оперативно-розшукової діяльності в порядку, визначеному в Законі «Про оперативно-розшукову діяльність», для виконання покладених на них завдань з отримання розвідувальної інформації та гарантування безпеки

ки своїх співробітників; 4) штатні і нештатні негласні співробітники спеціальних підрозділів у боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і Служби безпеки України, яких укорінено на підставі письмового доручення під легендою прикриття в організовані злочинні групи та злочинні організації для розкриття організованої злочинності і притягнення винних до відповідальності; 5) учасники організованих злочинних груп чи злочинних організацій, котрі погодилися на співробітництво з працівником оперативного підрозділу; 6) інші особи, які погодилися на проникнення в злочинну групу для виконання спеціального завдання [9, с. 25].

У цьому разі чинниками підвищеної небезпеки щодо професійної діяльності таких осіб є: безпосередній контакт агента чи оперативного співробітника зі злочинцями; перебування суб'єкта під його особливим контролем; потреба у високій конспіративності та збереженні в таємниці зв'язку із центром передавання інформації; необхідність чіткого слідування розробленій легенді та безпомилковому відтворенню її елементів; постійний психологічний тиск та професійний ризик.

Згідно із системою чинного законодавства правову основу гарантування безпеки визначеної категорії осіб становлять загальні та спеціальні нормативно-правові акти. Спеціальні класифікують на гласні і таємні.

Зокрема, на думку О. Козаченка, систему загальних нормативно-правових актів (у тому числі Конституції України), що забезпечують особисту захищеність осіб, укоріненних у злочинне середовище, становлять такі групи критеріїв.

До першої групи (правовий захист, належні умови роботи, пільги, гарантії і компенсації) належать визначені статтями 21–23 Закону України «Про міліцію». Це основні положення правового захисту працівників та громадян, які сприяють правоохоронним органам в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю. В них установлюється соціальний захист працівників, регламентується порядок виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або каліцтва працівника, а також компенсація заподіяної йому шкоди. У статтях 13–14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» передбачено використання негласних співробітників для боротьби із організованою злочинністю. Статті 12 та 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», на нашу думку, є основоположними щодо забезпечення правового захисту зазначеної категорії працівників, тому що саме статтею 13 цього закону визначено соціальний та правовий захист особи, яку залучають до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, особа, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, перебуває під захистом держави. Співробітництво особи з оперативним підрозділом зараховується до її загального трудового стажу в разі укладення з нею трудової угоди. Якщо у зв'язку з виконанням такою особою завдань оперативно-розшукової діяльності настала її інвалідність або смерть, на особу поширюються пільги, передбачені в таких випадках для працівників оперативних підрозділів. У разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, її захист забезпечується в порядку, передбаченому частиною третьою статті 12 цього закону. Статтями 19, 21 і 23 Закону України «Про розвідувальні органи України» [5] встановлюються грошове забезпечення, соціальний захист співробітників розвідувальних органів і членів їхніх сімей та їх пенсійне забезпечення, визначається соціальний захист осіб, які конфіденційно співпрацюють із розвідувальними органами України.

До другої групи критеріїв (гарантії безпеки під час виконання службових обов'язків) належать, по-перше, положення ч. 4 ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», в якій йдеться про те, що особа, вкорінена в злочинне

угруповання, може бути частково або цілковито звільнена від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених Кримінальним кодексом (а саме стаття 43), якщо вона у процесі оперативного-розшукової діяльності, досудового розслідування чи судового провадження сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним чи юридичним особам або державі; по-друге, стаття 272 Кримінального процесуального кодексу України, в якій йдеться про гарантії правової безпеки особи, котра на підставі конфіденційного співробітництва виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

До третьої групи (можливість відшкодування державою шкоди, завданої особами при здійсненні ними своїх повноважень) належать, по-перше, стаття 56 Конституції України, в якій негласному співробітнику гарантується право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконним рішенням, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень; по-друге, ч. 3 ст. 13 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», в якій передбачено, що шкода або збитки, заподіяні діями негласного працівника під час виконання доручення, відшкодовуються за рахунок державного бюджету, також негласний співробітник не несе відповідальності за завдані ним шкоду або збитки, якщо його дії були необхідні для виконання доручення [6, с. 4].

До системи спеціальних нормативно-правових актів відносять відомчі нормативно-правові акти органів державної виконавчої влади: Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Міністерства доходів і зборів України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Міністерства оборони України та інші.

Проте, незважаючи на вдосконалення чинного законодавства, є досить велика кількість проблем у сфері гарантування особистої безпеки суб'єктів ОРД, укоріненних у злочинне угруповання.

Зокрема, новелою Кримінального процесуального кодексу України стало використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні, передбачених ст. 256 Кримінального процесуального кодексу України [1]. У положеннях указаної статті визначається, що особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом. На нашу думку, в разі залучення укоріненої особи як свідка до давання показань за правилами передбаченої статті грубо порушуються правила організації конфіденційного співробітництва, передбаченого законодавством про оперативно-розшукову діяльність. Так, попри те, що додаткове джерело доказів слугуватиме встановленню ширшого кола обставин з кримінального провадження і доведенню чи спростуванню вини особи, якій винесено повідомлення про підозру, це, з другого боку, ставить під загрозу особисту безпеку допитуваного суб'єкта ОРД.

У цьому разі ми говоримо про те, що за умови безпосереднього давання показань цією особою, враховуючи сучасні наукові можливості, важко уникнути візуального розпізнавання. Передбачені статтею «заходи безпеки» щодо допитуваної особи не виправдають своєї мети, бо відповідної трансформації в системі чинного законодавства (в найвірогідніші закони України «Про заходи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів») не сталося.

Проте вважаємо за доцільне зазначити, що наведене положення згаданої статті, безперечно, має право на існування. Але з метою цілкового гарантування особистої безпеки допитуваної особи, в тому числі співробітника, укоріненого в злочинне угруповання, необхідно відповідно вдосконалити інститут імунітету свідків, зазначивши позитивний світовий досвід правового регулювання цього питання. Тим паче, як зазначає С. Гусаров, Україна цілком визнає пріоритет міжнародного права і як повноправний член міжнародної спільноти постійно підвищує рівень виконання міжнародних актів та активно використовує позитивну практику із захисту прав та інтересів суб'єктів забезпечення правоохоронної діяльності [10, с. 9].

Так, світова практика гарантування безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, чи осіб, укорінених у злочинне середовище з метою забезпечення ефективності здійснення правоохоронної діяльності, свідчить, що держави підходять до цього питання, використовуючи надійний механізм захисту відповідних категорій суб'єктів. Зокрема, аналіз законодавства Сполучених Штатів Америки, деяких країн Європи та країн Співдружності Незалежних Держав дає можливість з'ясувати певні закономірності у правовому регулюванні забезпечення захисту учасників оперативного-розшукових заходів.

Зокрема, в кримінальному процесі Сполучених Штатів Америки під час доказування вини одну з вирішальних ролей відіграють показання осіб, які виступають у процесі свідками. Однак під час розслідування справ, пов'язаних з організованою злочинністю, отримання таких доказів відбувається досить складно. Нерідко свідки відмовляються виступати в суді, побоюючись за своє життя, а також рідних і близьких, тому гарантування їхньої безпеки є дуже важливою проблемою. З другого боку, впевненість у безпеці стимулює до співпраці із правоохоронними органами.

Один із способів використання свідчень таких осіб реалізується завдяки тому, що в американському кримінальному процесі широко застосовують відеозапис показань. Його наявність робить безглуздим усунення свідка, тому що навіть у разі його смерті дані ним відомості відіграють свою доказову роль.

Закон покладає обов'язки вживати заходів для гарантування безпеки таких осіб, а також членів їхніх родин на міністра юстиції Сполучених Штатів Америки. З цією метою за його наказом свідки, які наражаються на небезпеку внаслідок давання ними свідчень проти лідерів або учасників організованих злочинних угруповань, можуть бути поселені у спеціально пристосовані охоронювані житла [9, с. 34].

У Кримінальному кодексі Німеччини також передбачено заходи, спрямовані на охорону особи, яка дає згоду виступити на судовому процесі як свідок. Вони полягають у тому, що під час судового розгляду замість відомостей, що свідчать про місце проживання такої особи, фіксуються лише дані про її місце роботи. Але в разі, коли оголошення навіть таких відомостей є причиною занепокоєння щодо безпеки життя свідка або інших осіб, він має право не надавати жодних довідок, на підставі яких його можна ідентифікувати [8, с. 11].

У матеріалі Проєкту керівних принципів Організації Об'єднаних Націй по боротьбі з організованою злочинністю підкреслюється, що законодавчі положення про захист свідків мають важливе значення для боротьби з цим негативним явищем. Рекомендується, щоб національні системи кримінального правосуддя приділяли пильну увагу програмам і законам, спрямованим на гарантування безпеки свідків аж до переселення і зміни їхніх прізвищ, а також фізичного захисту за наявності погрози з боку обвинувачуваного і його спільників. З огляду на фінансові можливості країн пропонується також створювати спеціальні служби, які вирішували б ці питання. Крім того, пропонується забезпечити безпечне утримання під вартою ув'язнених-свідків (у тому числі, наприклад, їх окреме розміщення) і прийняття законодавства для розв'язання інших можливих практичних проблем [6, с.16-17].

Іншим не менш важливим фактором недосконалості системи чинного вітчизняного законодавства щодо правових гарантій особистої безпеки вкорінених працівників у злочинне середовище є нормативне положення, що випливає із кримінально-правової характеристики злочинного угруповання.

Отже, реалізація проблематики гарантування безпеки суб'єктів, укорінених у злочинне угруповання з метою їх протидії злочинній діяльності, потребує вдосконалення навіть після реформування кримінального процесуального законодавства та законодавства про оперативного-розшукову діяльність. У разі виокремлення нових пріоритетів у кримінальному провадженні держава повинна враховувати особисту безпеку суб'єктів їх забезпечення, а саме осіб, укорінених у злочинне середовище, бо їх життя та здоров'ю загрожує особлива небезпека. В цьому контексті, на нашу думку, необхідно по-перше, врегулювати колізії між положеннями статей нормативно-правових актів; по-друге, встановити відповідність між формально задекларованими напрямками діяльності негласних працівників із реальними можливостями держави забезпечити їхню особисту безпеку в процесі реалізації визначених завдань; по-третє, встановити вищий рівень гарантування особистої безпеки осіб, укорінених у злочинне середовище (збільшення грошових виплат та фінансування, відчутніша соціальна допомога, триваліші відпустки, пільгові умови придбання житла, скорочення строку служби тощо) порівняно з іншими працівниками правоохоронних органів у зв'язку з особливо небезпечною діяльністю і високим ризиком для життя осіб, укорінених у злочинне угруповання для виконання спеціального завдання.

Джерела

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами і доповненнями станом на 01.01.2013 р.). – Електронний ресурс]. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. [Електронний ресурс]. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Закон України «Про оперативного-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-XII. – [Електронний ресурс]. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
4. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. № 3341-XII. – [Електронний ресурс]. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>
5. Закон України «Про розвідувальні органи України» від 22.03.2001 р. № 2331-III. – [Електронний ресурс]. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2331-14>
6. Козаченко О. І. Деякі аспекти правового регулювання забезпечення безпеки учасників оперативного-розшукових заходів / О. І. Козаченко // Право і управління. – 2011. – № 1. – С. 15–25.
7. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; Під за. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий дім» Ін Юре», 2003. – 1196 с.
8. Ромодановський К. О. Міжнародні стандарти і принципи організації захисту учасників кримінального провадження / К. О. Ромодановський // Російський слідчий. – 2005. – № 9. – С. 10–12.
9. Савченко А. В. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронних органів країн Європи і США / А. В. Савченко, В. В. Матвійчук, Д. Й. Никифорчук; Під ред. Я. Ю. Кондратьєва. – М.: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 60 с.
10. Гусаров С. М. Діяльність органів внутрішніх справ України із забезпечення прав і свобод людини та громадянина // Віче. – 2013. – №4. – С.8–11.